

Світова класика в перекладах і творчості Лесі Українки

Ольга Полюхович, Київ

Якщо вести мову про переклади світової класики Лесі Українки, то їх традиційно асоціюють із творчістю Генріха Гейне. Справді, Гейне був улюбленим письменником української літераторки й вона найбільше перекладала саме його поезії, включно з великою поемою «Атта Троль». Знаємо й іншу іпостась Лариси Косач — перекладачку творів белетристів-сучасників українською мовою (Моріса Метерлінка, Гергарта Гауптмана, Ади Негрі, Марії Конопницької, Фелікса Волховського). Менш знаною є Леся Українка як перекладачка класики. Активна діячка гуртка літературної молоді «Плеяда», вона, маючи за однодумця старшого брата Михайла (псевдонім — Обачний), вважала переклади європейських літератур українською одним із головних завдань для української культури. Разом із братом склала список канонічних авторів, у якому фігурує понад 150 творів класики. Гомер, Данте Аліґ'єрі, Вільям Шекспір, Джордж Гордон Байрон, Віктор Гюґо, Джакомо Леопарді та багато інших — без цих знакових імен сьогодні складно уявити канон світової літератури. Усіх цих авторів перекладала Леся Українка. До нашого часу дійшли лише уривки її перекладів: щось загубилося в плінні буремної історії, якийсь частини Лариса Косач обирала для перекладу свідомо. Світову класику письменниці читала в оригіналі. Таким чином, без посередництва перекладу, світові ідеї та мотиви проникали в її оригінальну творчість.

До джерел

Інтерес Лесі Українки до перекладів з'явився рано. Цьому сприяла творча атмосфера родини Косачів-Драгоманових. Увесь 1884 рік, який 13-літня Леся провела в Колодяжному, був плідним. Окрім написання власних поетичних творів, вона звертається до перекладів витоків європейської літератури — текстів Гомера й Овідія. На різдвяні канікули з Холма приїжджає старший брат Михайло, що поживавлює сімейний творчий дух: Леся Українка змагається з ним у перекладанні Гомера й Овідія, а разом із матір'ю починає перекладати «Іліаду» (за спогадами сестри Ольги Косач-Кривинюк). Переклади античних авторів, а особливо давньогрецьких, були органічним складником культури сімейства Косачів, адже грецька мова серед інших була обов'язковою для вивчення в родинній програмі для дітей (як і входила до гімназійних програм у Російській імперії). Ларисі Косач ця мова подобається, навчання дає задоволення. У листі (22 квітня 1898 року) до молодших дітей, Миколи та Ізидори, Леся Українка пише про греку, щоби підкреслити власне «еллінське» походження: «Я не сподівалася, що тобі, Микосю, найлехча буде грецька мова, — об неї багато гімназистів зуби ламають. Таки видно, що ми з тобою [є]ллінського роду» (Леся Українка. Листи: 1898–1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. Київ: Комора, 2017. С. 55). У цих рядках авторка звертає увагу на грецьке похо-

дження свого роду по лінії матері, а ще «драгоман» грецькою — «перекладач».

Згадані вище переклади до нашого часу, на жаль, не дійшли. Леся Українка повертається до Гомера через кілька років, однак ми так само не маємо перекладених нею двох перших пісень «Одіссеї», які згадуються в листах літераторки до різних адресатів. Зберігся лише її переклад третьої пісні та кілька рядків четвертої.

Леся Українка працює ретельно і скрупульозно, добираючи різні синонімічні варіанти українською мовою, які б точніше відтво-

непростим завданням, що видно з її уривка. А повний переклад «Одіссеї» гекзаметром був виконаний Петром Ніщинським (псевдонім — Петро Байда) в 1880–1890 роках.

Окрім названих постатей, твори Гомера українською мовою також перекладали сучасники письменниці Володимир Самійленко, Іван Франко, Микола Аркас. Як писав Михайло Грушевський 1889 року в передмові до першого повного перекладу «Одіссеї» Ніщинського: «Той народ, що спромігся перекласти на власну мову твори великих геніїв, вже тим самим і найпевніше доводить, що має не тільки

рювали зміст оригіналу. Особливістю цього перекладу є те, що письменниця переклала «Одіссею» класичним гекзаметром, з яким воювали її попередники, далеко не завжди виходячи переможцями. Як зізнається Степан Руданський: «...я більше половину 1862 року бився з сею першою піснею, перекладаючи її на ексаметри і на різні розміри наших дум і пісень» (Цит. за: Максим Стріха. Український переклад і перекладачі: Між літературою і націєтворенням. Київ: Дух і літера, 2020. С. 126). Зрештою, Руданський, так само, як і Олександр Навроцький та Олександр Потебня, відмовився від гексаметра при перекладі Гомера. Лариса Косач, яка представляє вже наступне покоління, впоралася із цим

право, але й хист і снагу на самостійний розвиток духовий» (Грушевський М. Передмова до видання: Гомерова «Одіссея». Гекзаметром на мову українсько-руську перевірявав Петро Байда (Львів, 1889) // Грушевський М. Твори у 50 т. Львів: Світ, 2008. Т. 11. С. 475).

Уривок перекладу Лесі Українки Гомера датується 1888 роком (за автографом). Того ж року в Одесі та Акермані (нині — Білгород-Дністровський) літераторка вперше в житті побачила море, що його «якось аж пристрасно любила все життя», як пізніше згадувала Ольга Косач-Кривинюк. Тоді ж створено цикл поезій «Подорож до моря», у якому з гомерівським розмахом звучать теми туги за батьківщиною, неспокою, са-

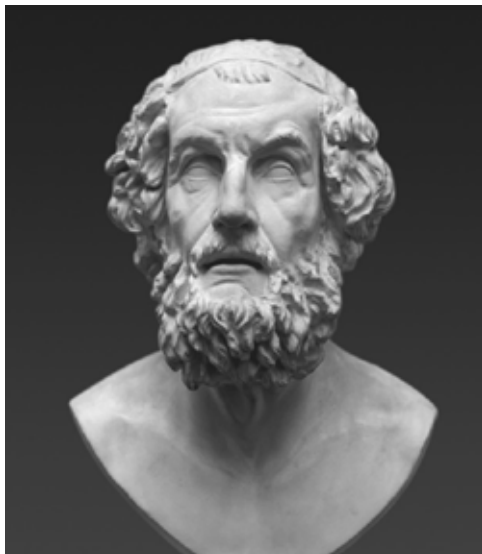
мотності, шляху та добрих і злих людей, які зустрічаються на ньому, а також величі моря: «Море, море! Без краю просторе, // Руху повне і разом спокою!».

Що таке пекло?

До нашого часу дійшов уривок перекладу 5-ї пісні епічної поеми Данте «Божественна комедія» (частина «Пекло»), зроблений Лесею Українкою. У цій пісні зображується друге коло пекла, де перебувають душі перелюбників, серед яких — легендарні Пао-

того самого року, і трагічне нездійснене кохання в її оповіданні відбивається згадкою про його героїв.

Про широке зацікавлення творчістю Данте і його життям свідчать і інші алюзії в оригінальному доробку Лесі Українки. У біографії письменника її насамперед приваблюють постаті двох жінок — ідеальної Беатріче та справжньої дружини Джемми Донаті. Зокрема, у вірші «Забута тінь» (1898) поетка конструє образ флорентійського вигнанця, якого підтримує Беатріче в життєвих злиднях та поневіряннях поза батьківщи-

ло і Франческа. Узявши шлюб із негарним Джанчотто, жінка полюбила його брата Паоло. Історія зближення Франчески й Паоло почалася з читання лицарського роману про Ланселота та Гвіневру. Заставши коханців разом, Джанчотто вбиває їх. Ця історія дала поживу для багатьох творів літератури, музики, образотворчого мистецтва.

Відлуння віднаходимо й в оповіданні Лесі Українки «Голосні струни» (1897). Головна героїня, Настя Гриценко, переживає нещасливе кохання. Разом із другом Богданом, до якого має почуття, вона розучує романс Шумана і згадує епізод, коли Паоло і Франческа читають роман про Ланселота і Гвіневру. Очевидно, Лесья Українка перекладала Данте

ноу: «Безсмертна пара Данте й Беатріче, // Потужна смерть не розлучила їх». Дружина ж Джемма Донаті, що ділить із ним митарства на чужині, зображена вірною й забутою тінню:

Се жінка Дантова. Другого ймення
Від неї не зосталось, так, мов зроду
Вона не мала власного імення.

Хоч, як зазначає Григорій Кочур, Лесья Українка не могла не знати, що реальна Джемма Донаті, сестра політичного ворога Данте Корсо Донаті, залишилася у Флоренції й не пішла у вигнання за чоловіком, поетка саме так переосмислює цей образ, щоби протиставити її Дантовій ідеальній коханій Беатріче.

У поемі Лесі Українки «Ізоolda Білорука» (1912) порушено ту саму тему — жінки ідеальної та реальної. У ній головний герой Трістан шукає ідеальне кохання — свою Беатріче, Ізоолду Золотокоосу — в образі Ізоолди Білорукої, з якою він хоче забути сердечний біль. Назви вірша «Забута тінь» та поеми «Ізоolda Білорука» свідчать, що Леся Українка дає голос забути та зневаженим жінкам, яких заступає образ жінки ідеальної. Та ж проблематика розкривається в діалозі «Айша та Мохаммед». Мохаммед не може забути першу дружину Хадіджу, у якій було «щось вічне». Такою незнищеною любов'ю він не може кохати теперішню дружину Айшу, що залишається в тіні померлої Хадіджі, — як Джемма Донаті перебуває в тіні Беатріче Портінарі.

У вірші «Коли вже зачепили сі питання...» (1894), що написаний як іронічна відповідь на власний переклад поезії з німецької («В небі ми жодного доброго батька не маєм...») на прохання Михайла Павлика, Леся Українка іронізує:

Попасти в пекло, може, се й цікаво,
Але воно занадто вже яскраво
Описано у Данта. І, здається,
Я знаю трощки, що то пеклом зветься.

А у вірші «Де тії струни, де голос потужний...» (1902) авторка ставить питання про митця-пророка й розпачливу потребу мати свого Данте для України:

Єрусалим мав свого Єремію,
що голосив серед поля;
чом же свого Єремії не має
наша зруйнована воля?
Полум'ям вічним на жах всім нащадкам
Дантове пекло палає;
пекло страшніше горить в нашім краю, —
чом же в нас Данта немає?

Окрім поетичних текстів, тема літературного пекла, пов'язана з головним твором Данте, виринає і в прозі Лесі Українки. В оповіданні «Місто смутку» (1896) описано досвід відвідин психіатричної лікарні. «І здається мені, що я, мов Данте, опинилась nella città dolente...» — зізнається оповідачка. Це алюзія до третьої пісні першої частини «Божественної комедії», де напис на брамі при вході до пекла звучить:

«Per me si va ne la città dolente, // per me si va ne l'eterno dolore» («Крізь мене йдуть до міста мук найтяжчих, // Крізь мене йдуть до мучень і заков»). Поема Данте є одним із ключових текстів до прочитання «Міста смутку»: стан приреченості й безнадії передається через образ замкненого міста-лікарні для душевнохворих (пекла), де марно чекати на порятунок.

«Ох, коли то я читатиму Шекспіра в оригіналі!»

Так писала 22-літня Леся Українка в одному з листів до Михайла Драгоманова. Щоби мати змогу читати твори Вільяма Шекспіра, вона дуже хотіла вивчити англійську. Коли літераторка взялася до діла, зрозуміла, що мова складна — але завдяки зусиллям і наполегливості, приватним урокам і самостійним студіям досягла мети. Як стверджує Нестор Гамбарашвілі, згодом Леся Українка читала Шекспіра в оригіналі. Подібне враження має і Михайло Старицький: «Леся здивувала мене своїм знанням англійської мови. Читала й балакала, як по-українськи» (Цит. за: Нитченко Д. Леся Українка в спогадах сучасників // «Новий обрій». 1971. № 4. Мельбурн: Ластівка. С. 148).

Зрештою, Лариса Косач переклала українською уривок «Макбета» (акт 1, сцени 1, 2, 3), однієї з чотирьох великих трагедій Шекспіра (поряд із «Гамлетом», «Отелло» і «Королем Ліром»). До плеядівського проєкту перекладів світової класики Леся Українка, окрім названих творів, пропонує п'єси «Річард III» і «Коріюлан».

Про історичні драми Шекспіра Леся Українка пише у статті «Європейська соціальна драма кінця XIX століття» (1901). Відголоски трагедії «Гамлет» знаходимо у вірші «То be or not to be?» (1896), а також у поезії «Хотіла б я уплисти за водою...» (1900): «Хотіла б я уплисти за водою, // немов Офелія, уквітчана, безумна». Короля Ліра також згадано у її оповіданні «Місто смутку» (1896).

Байрон і романтичний бунт

Завдяки успіхам в англійській мові Леся Українка також була добре ознайомлена

з творчістю Джорджа Гордона Байрона. З його доробку переклала лише один вірш «Коли сниться мені, що ти любиш мене...» і частину драматичної поеми «Каїн», хоч її плани щодо перекладів Байрона були далекосяжнішими.

Серед усієї байронівської спадщини її приваблює саме «Каїн»: «Якось трапилось, що я досі ні в якому перекладі Каїна не читала і певне се ліпше, бо він зробив на мене найсвіжіше і найповніше враження, ніж всі інші поеми Байрона, що були мені раніш відомі з перекладів» (Леся Українка. Листи: 1898–1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. Київ: Комора, 2017. С. 43). У цьому ж листі до матері Лариса Косач критикує Олександра Пушкіна й інших російських письменників, які запозичують і спрощено інтерпретують образи британського романтика: «І якими тепер мені мізерними здаються усі “москвічі в Гарольдовом плащі”. Ні, з Байрона красти не можна, ним треба бути, і хто ним бути не може, то має право тільки перекладати і то без “отсебятини”» (Леся Українка. Листи: 1898–1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. Київ: Комора, 2017. С. 43).

Увагу Лесі Українки привертає найбільш контрверсійна драма Байрона зрілого періоду його творчості «Каїн. Містерія» (1822), що здобула неабиякий резонанс та неоднозначну оцінку сучасників. Наприклад, Вільям Блейк був дуже критично налаштований щодо «Каїна». Захищаючи честь доброго брата Авеля і справедливості Бога, він пише у відповідь драму «Привид Авеля» (1822), яку присвячує Байрону. Серед захоплених прихильників, на противагу, — Персі Біші Шеллі, Йоганн-Вольфганг Гете і Вальтер Скотт (останньому «Каїн» і присвячений). Томас Мур передбачав, що цей твір «зануриться глибоко в серце світу». Підкорив він і Лесю Українку. У своїй драмі Байрон зображує родину Адама і Єви після спокуси змієм і вигнання з раю. Уся сім'я славить Єгову і приносить йому щедрі жертви, окрім Каїна, старшого сина. Його мучить питання смерті: чому він мусить відповідати за гріхи батьків і вигнання з Едему? Каїн зустрічається з Люцифером, разом вони мандрують до безодні простору всесвіту. Зрештою, герой так і не знаходить відповідей на свої питання. У нападі відчаю він убиває

Авеля, його проклинає родина й він іде у вигнання.

Леся Українка переклала лише початок драми (акт 1, сцену 1). У цій частині йдеться про конфлікт Каїна з родиною та його зустріч із Люцифером, що зображений як безсмертний дух. У діалозі з ним Каїн намагається знайти відповіді на питання про сутність добра і зла, смерті й вічного життя. Безперечно, цей текст вплинув на драматичні твори письменниці, а найбільше — на «Одержиму» (написана 18 січня 1901 року), яка знаменує початок модернізму в українській літературі.

Як Каїн Байрона, так і Міріам Лесі Українки є грішниками, аутсайдерами та маргіналами, чії жертви не приймаються великими богами. Вони піддають сумніву усталені норми та власне становище у світі з позицій індивідуального вибору людини, а не ззовні накинutih ціннісних орієнтирів. У цьому контексті Лесине «Євангеліє від Міріам» постає аналогією до Байронової «Книги Буття від Каїна». Отже, джерела творчості Лесі Українки й українського модернізму загалом можна окреслити чіткіше, знаючи, що письменниця переклала початок «Каїна» за два роки до написання «Одержимої».

Іншим свідченням творчого осмислення текстів Байрона став цикл поезій «Невільничі пісні», до яких Леся Українка обирає рядки «Шільйонського сонета». У циклі також є два вірші під назвою «Єврейські мелодії» («Як Ізраїль діставсь ворогам у полон...»), «Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі», (1900), що, очевидно, були написані не без впливу однойменної поетичної збірки Байрона. Як і британський романтик, Лариса Косач звертається до образу Дон Жуана.

Леся Українка читала класичні твори в оригіналі, а переклади європейської класики вважала програмовим завданням для української культури та її розвитку. Критичне переосмислення та переклад творів Гомера, Данте, Шекспіра, Байрона та інших вплинули на її оригінальну творчість, додали неповторних штрихів її сюжетам і мистецьким образам.

